

РОЗДІЛ X. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.64>

ГІПЕРМОДЕРН І СОМАТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ

Вовк В.М.,

доктор юридичних наук,

професор, професор кафедри державно-правових дисциплін

Київського інституту Національної гвардії України, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

e-mail: prazett@ukr.net

Вовк В.М. Гіпермодерн і соматичні права людини.

Стаття присвячена одній із актуальних тем сучасності – природі соматичних прав людини та причинам їх виникнення. Використовуючи історико-філософську методологію, критичний аналіз сучасних культурологічних, антропологічних і соціальних теорій, контекстуалізм та соціокультурний підхід, автор визначив проблемне поле дослідження – формування соматичних прав людини як наслідок глибинних культурологічних процесів, які характерні для другої половини ХХ-початку ХХІ століть. Автор наполягає на тезі про те, що роль держави у закріпленні прав людини є вторинною в порівнянні із культурологічними процесами, які відбуваються у суспільстві (за допомогою права держава може формалізувати та юридично закріпити лише те, що стало надбанням суспільної свідомості і практики). Поява та специфіка соматичних прав людини в статті розглядаються в межах гіпермодерну як сучасного стану розвитку суспільства. Взавши за основу новітні культурологічні та антропологічні дослідження західних вчених, автор доводить, що тіло сьогодні наділяється винятковим статусом та особливою значущістю на протигагу попереднім епохам, для яких характерним було закріплення цього статусу за Індивідом, Людиною. Наш час, який може позначатися термінами «гіпермодерн», «код кіборга» тощо є контекстом, в межах якого відбулася остаточна емансипація людини від багатотисячових обтяжень релігійного і світоглядного характеру в частині права людини на власне тіло. Автор підкреслює, що сучасні соматичні права представляють собою відкриту систему, оскільки вони мають н-нну варіативну природу, яка, значною мірою, підсилюється здобутками четвертої промислової революції, зокрема і частині нано- та інформаційних технологій. Доведено, що соматичні права людини як один із видів «нових» прав людини пов'язаний із людиноцентристською парадигмою у правознавстві. Юридичне закріплення соматичних прав як

права розпорядження («самовласності») своїм тілом уможливило процеси вдосконалення, модифікації та реконструкції людського тіла.

Ключові слова: права людини, соматичні права людини, тіло, гіпермодерн, людиноцентристська парадигма.

Vovk V. Hypermodern and somatic human rights.

The article is devoted to one of the highest topical issues of our time – the nature of somatic human rights and the reasons for their occurrence. Using historical and philosophical methodology, as well as a critical analysis of modern cultural, anthropological and social theories, contextualism and a sociocultural approach, the author identified the problematic field of research – the formation of somatic human rights as a result of deep cultural processes that are characteristic of the second half of the 20th – early 21st century. The article's author insists on the thesis that the role of the state in securing human rights is secondary in comparison with the cultural processes taking place in society (with the aid of law, the state may formalize and legally fix only that issues, which have become the property of public consciousness and practice). The emergence and specificity of somatic human rights are considered in the article within hypermodern as the current state of society's development. Taking the latest cultural and anthropological studies of Western scientists as a basis, the author proves that the body today is endowed with an exceptional status and special significance in contrast to previous eras, which were characterized by the consolidation of this status for an Individual, a Human. Our time, which can be denoted by the terms "hypermodern", "cyborg code", etc., is the context within which the final emancipation of a person from centuries-old religious and ideological burdens in terms of the human right to his own body took place. The author emphasizes that modern somatic rights are an open system, since they have a variable nature, which is greatly enhanced by the achievements of the fourth industrial rev-

olution, including in terms of nano- and information technologies. It has been proved that somatic human rights as one of the types of "new" human rights are associated with the human-centered paradigm in jurisprudence. The legal consolidation of somatic rights as the right to dispose of one's body ("self-ownership") made possible the processes of improvement, modification and reconstruction of the human body.

Key words: human rights, somatic human rights, body, hypermodern, human-centered paradigm.

Постановка проблеми. Питання виникнення, формування та особливостей соматичних прав людини у вітчизняному правознавстві уже набули онтологічного статусу, свідченням чого є поява значної кількості наукових розвідок у цій сфері, що зумовлене проектуванням на екран фізичного тіла соціально-культурних відносин, адже тіло людини відображає панівні соціальні цінності, культурні наративи, естетичні ідеали та досягнення у сфері науки і матеріального виробництва. Тіло людини не лише як філософська, але і як юридична і світоглядна проблема актуалізувалася завдяки тому, що «XXI століття пропонує новий погляд на людину (людина більше не є концептом, вона є конструктом, з притаманними йому слухними й небажаними складовими)» [1, с. 68]. Але, для вітчизняного правознавства притаманною є концентрація уваги на тому що є, без детального аналізу соціокультурного контексту появи конкретних феноменів та їх ідеолого-світоглядного підтексту як готовності суспільства сприйняття та «практикування» нових життєвих феноменів (зокрема і правових). Тому твердження «інститут прав людини змінюється залежно від держави, політичних та історичних реалій» видається нам спрощеним та однобоким підходом до означеної проблеми [2, с. 112], оскільки «статус тіла є фактом культури» (Ж. Бодрійяр). Право та юриспруденція виходять на авансцену лише тоді, коли у суспільстві сформувалися нові суспільні відносини, і як наслідок з'являється можливість зловживань в цій сфері.

Стан опрацювання цієї проблематики. Основою для цієї розвідки стали праці західних філософів, культурологів, соціологів та антропологів (Ж. Бодрійяра, П. Найта, І. Варги, А. Крокера, Д. Кука, Д. Харуей), а також правознавців – В. Крусса, Ю. Турянського.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб на основі результатів сучасних філософсько-культурологічних та соціологічних концепцій розкрити соціокультурний контекст формування соматичних прав людини та їх оформлення в окреме покоління прав людини в контексті гіпермодерну.

Основний виклад матеріалу. У XXI столітті набувають ясних форм прагнення людини розпоряджатися своїм тілом та самовласність на своє тіло (абриси якого датуються останньою чвертю XX століття), що стало наслідком вигравання європейцем у війні із тисячолітньою релігійною та ідеологічною заборонаю на тіло і здобуття ним права розпоряджатися цим тілом. Впродовж тривалого відрізка часу квінтесенцією християнської традиції у філософсько-правовій думці визнавалася концепція «природних прав» Дж. Локка, наріжним каменем якої стало твердження про те, що «людина народжується, маючи право на повну свободу і необмеженість користування всіма правами і привілеями природного закону...і за своєю природою має владу охороняти свою власність, тобто своє життя, свободу і майно» [3, с. 310]. А сьогодні, все що пов'язано з тілом людини, найбільш вдало описав Ж. Бодрійяр: «... Тіло. Його «нове відкриття» після тисячолітньої ери пуританства, яке відбулося під знаком фізичного і сексуального звільнення, його всюдисущість в рекламі, моді, масовій культурі (особливо жіночого тіла, потрібно ще зрозуміти чому), гігієнічний, дієтичний, терапевтичний культ, яким його оточують, нав'язливість молодості, елегантності, чоловічності або жіночності, догляду, режимів, жертвних занять, які з ним пов'язані, міф Задовolenня, який його оточує, — все сьогодні свідчить, що тіло стало *об'єктом порятунку*. Воно буквально замінило собою душу в цій моральній та ідеологічній функції» [4].

Якщо проаналізувати розвиток теорії прав людини та етапи її реалізації на практиці, то стає очевидним, що впродовж «усвідомленого» відношення до прав людини європейець, починаючи з XVII століття і до середини XX століття, саме і реалізує, легітимізує та законодавчо закріплює свої права на життя, свободу і власність в різних модифікаціях та варіантах, але оминає право на тіло. Очевидним є те, що в наш час виділяється особлива група прав людини, які ґрунтуються на фундаментальній світоглядній впевненості людини у своєму праві самостійно розпоряджатися своїм тілом: змінювати функціональні можливості тіла, здійснювати його «реставрацію» і модифікацію, продавати чи дарувати частини свого тіла або відмежовані від тіла компоненти. Звичайно ж, ці права мають суто особистісний характер, але передбачають визнану суспільством і гарантовану державою можливість певної поведінки, яка виявляється у повноваженнях щодо розпорядження людиною своїм тілом. Тобто це такі домагання, які визнаються суспільством і державою. Цілком можна погодитися з думкою основоположника теорії соматичних прав на пострадянському просторі В. Круссом в тому, що,

за своєю природою, соматичні права є досить своєрідними: «... людина не лише претендує на радикальні зміни первородної тілесної цілісності, але також висуває певні претензії суспільству. Своєрідний і предмет правових домагань: він є частково матеріальним, він разом з цим принципово визначений персональними характеристиками правовласника» [5, с. 72].

Ю. Турянський в своїй дисертації «Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження» виділяє низку причин формування соматичних прав людини: науково-технічний прогрес, міжкомплементарність наукових досліджень, зміну суспільної ідеології, корекцію морально-етичних норм [6, с. 127-134]. В цілому погоджуючись із наведеним переліком чинників, все ж таки потрібно уточнити, що автор констатує конкретні явища сучасної системи світоглядних орієнтирів, але не з'ясовує причини їх виникнення. На нашу думку, вказані Ю. Турянським причини, що спонукають оформлення нового покоління прав людини, є видимою верхівкою потужних культурологічних процесів, які стали невід'ємною складовою сучасного духовного життя європейця. Саме ці процеси з їх дотичністю до соматичних прав людини і є предметом нашого дослідження.

Особливістю сучасності (перші «симптоми» якої з'явилися наприкінці 80-х років минулого століття) є її культуролого-ідеологічна розмитість, що підтверджується значною кількістю понять для її позначення. На відміну від попередніх культурних епох, які йменувалися як «домодерн», «модерн», «постмодерн» сьогодні ми маємо справу із означенням періоду двотисячних років як «пізня сучасність» (А. Павлов), «гіпермодерн» (Ж. Липовецьки), «ультрамодерн» (А. Крокер і Д. Кук), «код кіборга» (Д. Харуей). Саме тому можна припустити, що і соматичні права сьогодні є «розмитими»: «... правознавство та юриспруденція на сучасному етапі розвитку ще не мають оформленої та загальноприйнятої концепції соматичних прав як різновиду «нових» прав людини. Специфіка зазначеного виду прав людини полягає в тому, що їх формування, легітимізація в правовому та юридичних просторах детермінована суттєвими світоглядними зрушеннями (зокрема в межах європейської культури). Особливістю соматичних прав людини на сьогодні є і той факт, що вони є відкритою системою, йдеться про наявну сьогодні множину маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки й техніки» [1, с. 70]. А правову природу та юридичну можливість таких прав вітчизняні правознавці виводять із людиноцентристської парадигми, яка стала фундаментом для їх ідеологічного обґрунтування [6, с. 136]. Усе вислов-

лене корелюється із позицією Івана Варги, який у 2005 році, зберігаючи інтерес до гіперсучасності, назвав тіло головним проблемним полем нового соціального стану.

Парадоксальним є те, що в епоху гіпермодерну зникає тіло, а юриспруденція лише починає працювати з правами на тіло. А. Крокер і Д. Кук у своїй епохальній праці «Постмодерністська сцена. Екскрементна культура і гіперестетика», значною мірою використавши ідеї Ж. Бодрійяра, протиставляють постмодерн та ультрамодерн, вказуючи на те, що «у сутінковий час ультрамодернізму (технологій) і гіперпримітивізму (суспільних настроїв) розкривається велика дуга розпаду і розкладу на фоні радіації пародії, кітчю і вигорання» [7]. Більше того, в часи гіпермодерну тіло перебуває під тиском індустрії моди: бажаними і естетично прийнятними у суспільстві визнаються худоба, пухлі губи, обличчя без зморшок, білосніжна посмішка тощо. А це означає, що тіло підкоряється моді так само, «як шкіра сама по собі трансформується в екранний ефект заради відчайдушного пошуку бажання після бажання». На сторінках вказаної праці читаємо: «В дійсності тіло досягло суто риторичного існування: його реальність така, що відмова від нього виганяється як надлишок, який більше не необхідний для існування техноландшафту. Але за іронією долі, однак, коли тіло перетворюється в практику матерії суспільства, що зникла, воно, накінець від риторичного центру втраченого суб'єкта бажань після бажання» стає новою реальністю [8].

Інтерес навколо тіла сьогодні, який просочився і в юриспруденцію, «працює» в межах теоретичного і політико-культурного дискурсу, який був позначений П. Найтом в 80х роках ХХ століття як «паніка навколо тіла» і різновидом якої є «прямолінійне фокусування на грубій матеріальності тіла (яка виявляється як у його внутрішньому, бунтарському втіленні, так і в його гладенькій, досягнутій за допомогою силікону досконалості), яка усердно прагне прикрити свою метафоричність, але тим самим вона, навпаки, акцентує увагу на риторичній нестриманості» [9].

Результати четвертої промислової революції в частині інформаційних технологій і нанотехнологій дають нові можливості людству щодо розпорядження своїм тілом. Цікавим з цієї точки зору є право сучасної людини до публічної презентації тіла у домодерних формах – татуаж, пірсінг, шрамування тощо. Але якщо для домодерної людини вказані маніпуляції з тілом були однією із форм ідентичності, то в сучасному світі це є ознакою нестабільного становища індивіда в новому соціальному стані. На думку І. Варги, ситуація гіпермодерну передбачає не техніки, а технології тіла, які зокрема представлені і в

мережевому просторі. І якщо раніше пірсінг, татуювання, шрамування засвідчували приналежність індивіда до певної спільноти, то сьогодні вони є показником індивідуальності [8]. Щодо віртуальної реальності і тіла, то вона дає можливість «руйнувати» тіла: порносайти, «віртуальний секс», «віртуальний флірт» призводять до мінімізації повсякденних інтимних відносин (в тому числі і тілесних), оскільки об'єкт сексуального бажання перетворюється в образ (Мережа готова надати картинку на будь-який смак того, хто її створює, або того, хто її «споживає»). Для І. Варги очевидним є те, що в часи гіпермодерну сакральним є не індивід, не Людина, а тіло: «постмодерністську культуру найкраще порівнювати з хаосом, а не з порядком космосу. Тому не дивно, що людина, яка живе під тиском повсякденного життя і в ситуації ціннісної невизначеності, звертає увагу саме на тіло. Але можна було б засумніватися в тому, що в суспільстві, в культурі якого домінують ЗМІ і популярна культура, давньоримський ідеал *mens sana in corpore sano* («в здоровому тілі здоровий дух») як і раніше актуальний і здатний реалізуватися» [8, р. 231]. Разом з цим соматичні права передбачають і право окремої людини на вибір свого тіла: це може бути тіло тренуваним, яке відповідає нав'язаним сучасним суспільними канонами краси або бодіпозитивним: гіпермодерн асоціюється з ерою машин і технологій, які породжують «серійне виробництво» «качків», які займаються *body-building*'ом, *body-sculpting*'ом (спортивний зал є своєрідним «конвейером» тренажерів, кожний з яких тренує різну групу м'язів). Відтак, сучасне спортивне тіло постає результатом технологічного процесу: тренують біцепси, трицепси тощо.

Для ери гіпермодерну характерною є гендерно-нейтральна мода, яка є правом одягатися на власний розсуд, а не під впливом соціальних настанов та гендерних уявлень. Йдеться про луки унісекс: «У другій половині 1960-х рр. сформувався новий напрям у моді, що отримав назву унісекс, який став ознакою поступового стирання розбіжностей між соціальним станом і іміджем чоловіка та жінки в сучасному суспільстві. Стиль унісекс пропонує однакові види одягу для представників різних статей» [10, с. 13].

Лук-унісекс органічно пов'язаний з сучасним явищем андрогінності. Андрогінність сьогодні як свідоме уникнення актуалізації статевих відмінностей на користь однаковості людських індивідів. Варто зазирнути на подіуми будинків мод чи до журналів б'юті індустрії останніх років, і ми там побачимо моделі андрогінного типу («андрогіни — певний «унісекс» для модельєрів. Андрогінами можуть бути не тільки чоловіки, але й дівчата). І в сучасному світі інколи стає небезпечно відкрито за-

являти про свою статеву приналежність і гендерну роль, які співпадають. Прикладом чого є скандальна історія з відомою письменницею Джоан Роулінг, яка проголосила: «Якщо статі немає, то немає ніякого одностатевого потягу. Якщо статі немає, то реальність, в якій живуть жінки у всьому світі, стирається. ...стирання поняття статі позбавляє багатьох можливості осмислено обговорювати своє життя» [11]. На думку Д. Харауей, це є породженням епохи кіборга. При цьому, кіборг розуміється нею як код або іронічна метафора, необхідність яких пов'язана з порушенням правил бінарного розподілу і можливості змішування протилежностей в екстровагантній гібридній індивідуалізації [12].

В сучасному позитивному праві андрогінність найбільш представлена у нормах сімейного права. Варто уточнити, що легалізувала цей соціальний запит низка високорозвинутих та демократичних держав Заходу. Зокрема Національні збори Французької Республіки, за поданням Валері Петі (депутатом від партії «Вперед, Республіка»), внесли поправку до чинного законодавства в частині оформлення шкільних документів, наказавши замінити поняття «батько» і «мати» на «батько 1» і «батько 2». аргументом на користь такого рішення послужив факт наявності одностатевих сімей. З одного боку, маємо легальну підтримку одностатевих шлюбів та їх учасників, а з іншого – дискримінацію щодо традиційних сімей, де батько є батьком, а мати є матір'ю [13].

Висновки. Формування нового покоління прав людини в межах сучасного культуролого-світоглядного періоду (гіпермодерну) є цілком зрозумілим процесом. Це покоління прав людини є відкритою системою, воно не має чітких кількісних характеристик, а тому постійно доповнюється і розширюється. Людина виборює собі право використовувати і презентувати власне тіло в прийнятний для себе спосіб спосіб, інколи, навіть, діючи в супереч культурним традиціям спільноти, представником якої є ця конкретна людина. Немоżliвість чіткого кількісного встановлення «соматичних» прав сьогодні корелюється з «розмитістю» гіпермодерну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк В.М. Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. Т. 20. № 2. С. 68-73. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.68>.
2. Турянський Ю.І. Соматичні права як новітня юридична категорія. *Право та суспільство*. 2020. №1. С. 110-115. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.17>.
3. Локк Дж. Два трактата о правлении. Соч.: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. 668 с.

4. Бодрийяр Ж. Тело — самый прекрасный объект потребления. URL: <https://monocler.ru/zhan-bodriyyar-telo/>.
5. Крусс В. Конституционный генезис современного медицинского права и злоупотребление правом. URL: <http://medicallaw.org.ua/uploads/media/Kruss.pdf>.
6. Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Л.: Національний університет «Львівська політехніка». 2020. 482 с.
7. Kroker A., Cook D. The Postmodern Scene. Excremental Culture and Hyper-Aesthetics. Montreal, 1986. 320 p.
8. Varga I. The Body – The New Sacred? The Body in Hypermodernity. *Current Sociology*. 2005. Vol. 53(2). P. 211–212.
9. Найт П. Культура заговора: от убийства Кеннеди до «секретных материалов» URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=156206&page=66>.
10. Колосніченко М.В., Процик К.Л. Мода і одяг. Основи проектування та виробництва одягу.: Навчальний посібник. К.: КНУТД, 2011. 238 с.
11. Джоан Роулинг обвинили в трансфобии. URL: <http://www.spletnik.ru/buzz/chronicle/96841-dzhoan-rouling-obvinili-v-transfobii.html>.
12. Харауэй Д. Манифест киборгов: наука, технология и социалистический феминизм 1980-х гг. URL: https://monoskop.org/images/3/30/Kharauey_Donna_1985_2005_Manifest_kiborgov.pdf.
13. «Батько 1» і «батько 2» замінили французам батька і маму. URL: <https://slovoproslovo.info/batko-1-i-batko-2>